

УДК: 94(470+571)«18/19»;378

Ю. В. Бургаз

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

УЧАСТЬ СТУДЕНТСТВА В ПОДІЯХ 9 СІЧНЯ 1905 Р.

У статті висвітлено роль студентства у подіях 9 січня 1905 р., визначення ними вимог щодо демократизації країни, їх участь у зіткненнях з урядовими військами та поліцією, прийоми та форми репресій влади стосовно молоді.

Ключові слова: студентство, боротьба, урядові війська, поліція, революція.

В статтє освещена роль студенчества в событиях 9 января 1905 г., выработка требований относительно демократизации страны, их участие в столкновениях с правительственными войсками и полицией, приемы и методы репрессий власти против молодежи.

Ключевые слова: студенчество, борьба, правительственные войска, полиция, революция.

The role of students in the events of January 9, 1905, draw up of the requirements for the democratization of the country, their involvement in clashes with government troops and police, the techniques and methods of repression against the youth are highlights in the article.

Key words: students, struggle, government troops, police, revolution.

Дослідження революційних подій 1905-1907 рр. завжди привертало і привертатиме увагу науковців. Серед порушуваних проблем важливе місце посідає роль студентства столичних та провінційних вищих навчальних закладів Російської імперії, які були центром нових ідей, відігравали важливу роль в модернізації держави. З їхніх стін виходили державні службовці, науковці, лікарі, інженери зі сформованим світосприйняттям. Проте не завжди їхні погляди збігалися з доктриною держави. Досить часто виникали непорозуміння між молоддю і державним апаратом, а студенти брали безпосередню участь в антиурядових мітингах й демонстраціях.

Події 9 січня 1905 р. та участь у них студентства ставали об'єктом досліджень. У дореволюційній літературі розглядали студентство як незначну частину учасників революції [4]. Радянські історики головну увагу надавали робітничому рухові, діяльності РСДРП(б). Водночас ними зазначалося, що починаючи із середини ХІХ ст. студенти брали активну роль у революційних виступах. Студентство розглядалося в якості активної частини революційного табору в таких працях, як «Очерки по истории Ленинградского университета» [14, с. 106-117, 129-139], монографії Н. Гусятникова [5] та ін. Натомість сучасні російські дослідники звертають увагу на відсутність монолітної єдності антиурядового спрямування в їхніх лавах [13]. Тож зважаючи на існуючі розбіжності в історіографії, метою даної статті ставимо висвітлення безпосередньої участі студентів у подіях 9 січня 1905 р., вплив останніх на формування революційної свідомості спираючись на публікації поліцейських матеріалів, кореспонденції засобів масової інформації та новітні публікації джерел, зокрема мемуари [12].

Університети в Російській імперії завжди були осередками розмаїтого, інтелектуально насиченого життя. У період революції 1905-1907 рр., як зауважує Н. Олесич, коридор університету перетворився на бурхливий потік соціальних і політичних пристрастей. Під час гучних протестів між лекціями, якщо їх взагалі не відміняли, поспіхом пробігали «вісники», викрикуючи на ходу: «Колеги, на

сходки, до актового зали!». Великий натовп шумно вливався до приміщення актового залу, де по рядах із рук у руки передавали листівки різноманітних партій. Усі противники, які намагались припинити безчинства, свистіли, прагнучи зірвати зібрання. У вестибюлі «вірнопіддані студенти» крутили ручку телефона, намагаючись викликати поліцію, професорів зустрічали оплесками, демонстративно, сміливо входячи в актовий зал. А «лякливі, старі» викладачі, поспішно їхали додому. Університетська адміністрація метушилася по коридорах, безрезультатно намагаючись зупинити студентів [13, с. 13-14].

У напруженій атмосфері тих часів комплекс подій, який описується терміном «9 січня», посів знакове місце. Ідея виступів із вимогами до влади зародилась восени 1904 р. в атмосфері «банкетної кампанії» представників ліберальних кіл інтелігенції та земств, і діяльності робітників, що входили до організації, створеної Г.Гапоном. У листопаді відбувались різноманітні наради, точну хронологію яких встановити важко, оскільки свідчення учасників подій суперечливі. Робітник М. М.Варнашов, у спогадах якого найбільш повно відобразилися ці події, зазначає про одне з таких зібрань, яке він датує 28 листопада – днем студентської демонстрації. Він його називає «змовою на виступ». На зібрання, що відбулося на квартирі Гапона, було запрошено не тільки членів конспіративного гуртка, «таємного комітету», а й представників одинадцяти відділів із своїми «штабами», що прийняли «програми п'яти» під виглядом петиції чи резолюції. М.М.Варнашов писав про це: «...каждому из присутовавших, предлагалось почувствовать серьезность за последствия, а при несочувствии спокойно оставитъ собрание, дав честное слово молчать». Зібрання було гарячим, – і всі присутні зійшлися на одній думці: «...что если рабочим подавать свой голос чтобы услышало его не одно правительство, а вся Россия... умирать, так устроить с музыкой» [15, с. 22].

Ці зібрання тривали до 8 січня, коли остаточно було прийнято рішення. Про них було добре відомо студентам Петербурга. Тисячі студентів і курсисток вийшли 9 січня на вулиці столиці, по яких рухалися багатотисячні колони робітників із своїми сім'ями до Зимового палацу [5, с. 140]. На цей раз студенти не претендували на самостійні виступи: не було в них окремих студентських груп, студентських лозунгів. Більша частина студентів, яка брала участь у цих подіях знала про провал «маленької петиції» із проханням попередити криваву розправу, яку 8 січня намагалася вручити міністру П. Святополку-Мирському депутація ліберальної інтелігенції столиці. Як відомо, до її складу входили, зокрема професор М. Карєєв, К. Арсєньєв та ін. Міністр дав зрозуміти, що влада сама знає, що потрібно робити, не відчуває потреби в їхніх порадах. Незабаром професорів й академіків було заарештовано і відправлено до Петропавловської фортеці [13, с. 158].

9 січня 1905 р. увійшло в історію як Кривава Неділя. Є. Нікольський, який в той час перебував у Головному штабі, зі свого вікна бачив таку картину: «...Очень скоро почти вся площадь наполнилась войсками. Впереди стояли кавалергарды и кирасиры..., когда народ приблизился к решетке Александровского сада, то из глубины площади, проходя площадь беглым шагом появилась пехота. Выстроившись развернутым фронтом к Александровскому саду, после троекратного предупреждения горнами об открытии огня пехота начала стрельбу залпами по массам людей, наполнявших сад. Толпы хлынули назад... выступила и кавалерия отдельными отрядами. Часть из них поскакала к Дворцовому мосту, а часть – через площадь к Невскому проспекту, к Гороховой улице, рубя шашками всех встречавшихся...» [12, с. 133-134].

Із доповіді поліції дізнаємося, що схожа ситуація мала місце поблизу університету на Василівському острові. Робітники зібралися біля приміщення свого «Общества», між Середнім та Малим проспектами. Напередодні, з ранку 8 січня, у цьому місці весь час стояв натовп, склад якого постійно оновлювався. На зібранні виголошували промови, виступали промовці з числа робітників. У приватних бесідах, за словами деяких свідків, виказувалася недовіра по відношенню до «сторонніх елементів»; вважалося навіть ризиковим «заступатися за студентів». Після активної дискусії, натовп рушив до Набережної, де його вже чекали війська. Депутати, що виступили вперед, махаючи білими хустками, хотіли домовитися з солдатами, але у відповідь за знаком офіцера, кіннота з оголеними шашками була спрямована в натовп. У результаті люди розбіглися, частина демонстрантів потрапила до рук поліції [7]. Ті, що тікали, забирали із собою поранених, частина повернулася до місця

зібрання. Група робітників під керівництвом студента заволоділа типографією і розпочала друкувати на ручному верстаті нашвидкоруч створену прокламацію. На розі вулиць швидко збиралися натовпи народу.

Як зазначалося в листах до ліберального видання «Освобождение»: «Во время кровавой бойни 9 января студенты разных заведений также служили мишенью для солдатских пуль. Не смотря на то, что процент студентов, присутствовавших в толпе, был совершенно ничтожным, процент убитых студентов очень велик, причем некоторые получили по несколько ранений, а в трупе одного студента в покойницекой Обуховской больницы обнаружено было восемь пуль!...» [1]. Відомий список поранених, які перебували в Алафузівській лікарні 10 січня 1905 р.: Белоглазов, Белінський, Малков, Гопім, Чючин, Пічикін, Смирнов, Ніколаєв, Трофимов. До Петропавлівської лікарні поліцію не допустила адміністрація. В інших лікарнях поліція здійснила допит поранених.

Ввечері 9 січня народ розпочав озброюватися, захоплюючи майстерні зброї. У цьому їм допомагали деякі студенти [2]. Так, на Васильовському острові під керівництвом студента університету Л. Давидова робітники захопили майстерню зброї Шаффа. У цьому ж районі узведенні й захисті барикад на Середньому та Малому проспектах брали безпосередню участь студенти Гірничого інституту й університету. Одним із керівників оборони барикад, створених на розі Середнього проспекту, був переодягнений студент.

Участь студентів у зіткненнях із жандармами та поліцією відзначалися і в інших районах столиці. Ввечері 9 січня поліція зупиняла й біла молодих людей на вулицях столиці лише тому, що вони були в студентських шинелях. Тими днями двірники деяких будинків попереджали жителів столиці, щоб вони не виходили на вулицю, оскільки «сьогодні поліція б'є студентів» [5, с. 141].

Похорони жертв 9 січня перетворилися на революційну демонстрацію. Зокрема, похорон студента другого курсу соціал-демократа Н. Савінкіна завершилися революційним мітингом, а промову студента Дернова: «Долой самодержавие!» підтримав увесь натовп. Церковна панахида, яку влаштували студенти за своїми товаришами, також перетворилася на революційний мітинг [12, с. 160].

Як зазначалося в «Докладе комиссии присяжных», насилля з боку органів влади продовжувалося і в наступні дні. Так, син військового інженера, студент С. (так у доповіді присяжних – Ю. Б) повертався додому по Садовій вулиці, 11 січня о восьмій годині вечора. На розі Невського проспекта його наздогнав загін городових, близько 12 осіб із наглядом. «Когда городовые, поравнялись со мной, я увидел, как какой-то солдат, гвардеец, без оружия, в шапке с козерком, бывший вероятно разом с ними, ударом кулака по лицу сбил с ног шедшего впереди меня господина, ударил его два раза в спину и поворачивался уже, чтобы ударить несчастного сапогом в лицо. Все это происходило при одобрительных возгласах остановившихся городовых: «Молодец преображенец! Бей его!». Я и другие прохожие невольно закричали солдату «Что ты делаешь?», – причем я бросился к нему. Солдат, увидя форму, попятился назад и даже вытянулся, чем успела воспользоваться его жертва, чтобы скрыться. В это время один з городовых подошел ко мне ударил меня по лицу со словами: «Тебе что здесь надо?» Солдат, видя что и этого можно бить, набросился на меня, и посыпался град ударов от него и городовых. Последние схватились за шашки и кричали: «Зарубим!» [7]. Студент С. врятувався в магазині Зайцевих.

Напади поліцейських чинів, за свідченнями очевидців, відбувалися протягом всього вечора 9 січня 1905 р. з 8 до 11 години, іноді за участі двірників і солдатів. Так, студент університету П. Семенов під час слідства зазначав, що йдучи по Іжорській вулиці до Великого проспекту, побачив загін городових. Після їх «оклику» він спробував утекти, але був збитий із ніг двірниками, зазнав побиття від поліції. За показами студента Технологічного інституту О. Суданова, він вийшов із дому з сестрою провести брата до кадетського корпусу близько 8 години вечора. Коли вони рухалися по Великому проспекту, з іншого боку вулиці на них рушив загін городових з криками: «Держи, бей!». І його також почали бити [7].

У листах кореспондентів журналу «Освобождение» читаємо: «Сегодня, 11 января, на Васильевском острове, в разных местах, лейб-казаками и другими кавалеристами организована была настоящая травля студентов. Казаки рубили их шашками везде, где их находили, и даже на

конках не було можливості спастись від них. На 9-й день з імператора двох конок стащили двох студентів, попередньо зупинив конки, і зарубили їх на смерть шашками...» [1].

Того ж 11 січня 1905 р., близько 5 години дня, студент університету Рудницький ішов із господаркою своєї квартири Лаптевою по Великому проспекту, де ніякого натовпу не було, а були лише перехожі. Раптом з'явився загін улан. Побачивши Рудницького, офіцер закричав: «Бей и режь!» Студент спробував втекти, але був схоплений [7].

На події у Санкт-Петербурзі почали відгукуватися представники студентської молоді інших міст. Зокрема, на 12 січня в Москві було заплановано захід, присвячений 150 річниці Московського університету й обговоренню подій 9 січня 1905 р. Вечір, на який лише вхідних білетів було продано 1200 штук, планувався у Технічній школі. Коли про це доповіли директору школи, то він висловився категорично проти, і заявив, що складає з себе повноваження (лише на 12-те січня) і передає їх поліції. Відповідно і професори, які мали намір взяти участь у вечері, відмовилися. Попри це 12 січня студенти та публіка з білетами стали збиратися перед школою, де стояли поліція та війська. Після тривалих переговорів з поліцією студенти були допущені в приміщення.

Студентські рухи, які отримали сильний імпульс після подій 9 січня, призвели до закриття вищих навчальних закладів на семестр: у чотирьох університетах із дев'яти (Петербурзькому, Московському, Харківському та Юр'ївському), в Демідовському лицей в Ярославлі, в Петербурзькому жіночому медичному інституті, на Петербурзьких та Московських Вищих жіночих курсах заняття так і не розпочалися. В усіх інших університетах, у всіх ветеринарних інститутах, у п'яти вищих технічних навчальних закладах і в Інституті сільського господарства та лісництва в Новій Олександрії, з 15 по 28 січня було припинено навчання. У Варшавському та Томському університетах попечителі навчальних округів просили про припинення занять до осені, оскільки поведінка студентів була «досить поганою та непристойною» [3, с. 75-76].

У столиці, де було розміщено дві третини всіх навчальних закладів країни, назрівав вибух студентських протестів. Царська влада зайняла вичікувальну позицію, оголосила про тимчасове закриття навчальних закладів до 7 лютого [13, с. 161]. У Санкт-Петербурзі всі вищі навчальні заклади було тимчасово закрито адміністрацією. Поліція заарештувала видатних політичних і громадських діячів І. Гессена, Кареева, Пешехонова, Анненського, М. Горького. Петербурзька Політехніка з директором і професорами відправила міністру внутрішніх справ протест проти дій поліції [9]. В університеті Варшави та Політехнічному інституті Санкт-Петербургу 14 січня було зірвано всі царські портрети. У Томському університеті 24 січня прийняли резолюцію протесту проти звірства козаків і поліції над демонстрантами 18 січня, яка закінчилася заклик до страйку, особливо на Сибірській залізниці, щоб покласти кінець «руйнуючій кривавій бійні на Далекому Сході», до народного повстання, демократичної республіки, скликання Установчих зборів.

Вищі навчальні заклади столиці Імперії створили Коаліційну раду, яка займалася питаннями організації виступів. 10 січня з ранку і до глибокої ночі навколо університету перебував натовп незадоволеного студентства. Незадоволені трагічними звістками про велику кількість ранених і вбитих, молоді люди бурхливо обговорювали питання щодо подальших шляхів боротьби з політичними режимом. У стін університету разом із студентами були і викладачі. У натовпі з рук в руки передавалися прокламації, листівки, вірші. Професори та викладачі пропонували власний варіант виходу із кризової ситуації. Створений ще наприкінці 1904 р. (за старим стилем) Академічний союз (Всероссийский союз деятелей науки и просвещения) розробив ліберальний за змістом документ, що вимагав реформувати вищу школу на засадах академічної автономії. Опозиційні настрої викладацького складу перекинулися на провінційні вищі навчальні заклади. Крім того спільні демонстрації робітників і студентів відбувалися в багатьох містах Російської імперії [13, с. 160-161].

Події 9 січня та наступних днів відбулися під час зимових канікул, коли більшість студентів перебувала поза межами столиці. Звістка про трагічні події пришвидшила повернення молоді в навчальні заклади. Але уряд, з метою запобігання виступів, переніс день початку занять із 15 січня на 7 лютого.

7 лютого 1905 р. о 12 годині в актовій залі Петербурзького університету відбулися політичні

збори студентів. Його програма, список ораторів, проекти резолюцій були підготовлені ще 4 лютого на зборах соціал-демократичної групи студентів. Уранці 7 лютого на набережній Неви поблизу університету відбувалося надзвичайне пожвавлення. До приміщення сходилися люди. Сюди прийшли не лише студенти університету, а й інших навчальних закладів, яких задалегідь попередили. Кореспонденти іноземних видань також поспішали на публічне політичне зібрання студентської молоді. На питання кореспондентів: «Что будет в России дальше?» – студенти впевнено відповідали: «Революция!» [13, с. 163-164].

Уже до 12 години актову залу було заповнено вщерть: у ній зібралося близько 5 тис. осіб. Молодь прагнула публічно висловити свою готовність вступити в вирішальне протистояння з самодержавством. Викладачі пропонували, на знак священної любові до університету, поставити навчання в ньому вище політики, закликали «Долой забастовку! Да восторжествует священная мудрость науки!». На протигагу викладачам, молодь закликала до повалення «ладу насильства і бюрократизму». Своє місце студенти бачили в рядах великої революційної армії. Вони підтримали вимоги робітників про скликання Установчих зборів, одностайно засудили ліберальну ідею Земського собору, вимагали свободи слова, зібрань, союзів, амністії всіх політичних в'язнів, права кожної нації на самовизначення. До п'ятої години вечора питання порядку денного було вичерпано. Студенти одностайно проголосували за проведення мітингів до 1 вересня 1905 р. Наприкінці зібрання молодь, підтримана вигуками із натовпу, розірвала на шматки портрет Миколи II. Зважаючи на це, Рада університету прийняла рішення не відновлювати занять у цьому півріччі до того часу, поки молодь не набуде «психічної рівноваги» [10, с. 161-162; 13, с. 163-165].

Ухваливши рішення про страйк, студенти чітко визначили його політичне значення в умовах розгортання революції. Так, у листівці № 10, яку видала «Об'єднана організація», підкреслювалася відмінність даного виступу від студентського протесту 1899 р.: якщо раніше виступи студентів були самостійним рухом, то зараз вони «лишь отраженное следствие общенародного революционного движения, сливающееся с ним и существующее в зависимости от него» [6, с. 163].

Одним із наслідків участі студентів у січневих подіях стало опублікування урядом 27 серпня «Временных правил об управлении высшими учебными заведениями». За цими правилами університетам надавалася автономія, хоча в тексті саме слово «автономія» не було зазначено. Раді університету і факультетам було надано право вибору ректора та декана. Однак обраного ректора, як і раніше, повинен був затверджувати міністр народної освіти. Ініціативність, «самостійність» рад університетів обмежилася їхнім правом звернення перед міністром про закриття навчальних закладів у разі студентських безладів. Професори отримали самоуправління, а студенти – право зібрань, однак з дозволу ради професорів [13, с. 166].

Отже, студентство Санкт-Петербургу 9 січня 1905 р. опинилося на вістрі політичної боротьби. Саме в ці дні швидкими темпами відточувалася політична свідомість молодого покоління. Представники влади використали проти студентства різні методи боротьби. Вони включали погрози, залякування, побиття, убивства, заборони на публічні збори, закриття вищих навчальних закладів. Але серед студентства посилювалися радикальні настрої, які із Санкт-Петербургу перекинулися на навчальні заклади інших регіонів Імперії, зокрема України, створюючи сприятливий ґрунт для участі молоді у революційних подіях восени-взимку 1905 р.

Література

1. 9 января 1905 года (письма корреспондентов «Освобождения») [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/9_января_1905_года_\(письма_корреспондента_«Освобождения»\)».](https://ru.wikisource.org/wiki/9_января_1905_года_(письма_корреспондента_«Освобождения»))
2. «Вперед» №4, 31 (18) января 1905 // Горький М. Собрание сочинений в 30-ти томах. – М., 1950. – Т. 7. – С. 187.
3. Ганелин Р. Ш. Русское самодержавие в 1905 г. Реформы и революция / АН СССР. Ин-т истории СССР. / Р. Ш. Ганелин. – СПб. : Наука, 1991. – 221с.
4. Гуревич Л. Я. Народное движение в Петербурге 9-го января 1905 г. / Л. Я. Гуревич // Былое. –1906. – № 1. – С. 195-223.

5. Гусятников. Н. С. Революционное студенческое движение в России 1899-1907 / Н. С. Гусятников. – М. : Мысль, 1971. – 264 с.
  6. Деготь В. К вопросу о роли студенчества в революционном движении / В. Деготь // Каторга и ссылка. – 1932. – №2 (87).
  7. Доклад комиссии присяжных поверенных 16 января 1905 г. по поводу событий в Петербурге 9-11 января 1905 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/Доклад_комиссии_избранной_общим_собранием_присяжных_поверенных_16_января_1905_года_по_поводу_событий_9-11_января
  8. Записки прокурора Петербургской судебной палаты на имя министра юстиции 4-9 января 1905 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hrono.ru/dokum/190_dok/190501proku.php
- Из перлюстраций департамента полиции о 9 января 1905 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikisource.org/wiki/Из_перлюстраций_Департамента_полиции_о_9_января_1905_года
10. История Ленинградского университета: Очерки. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1969. – 663 с.
  11. Короленко В. Г. Хроника внутренней жизни. 9 января 1905 года // В. Г. Короленко. Собрание сочинений в пяти томах. – Ленинград, 1989. – Т. 3. – С. 231-234.
  12. Никольский Е.А. Записки о прошлом / Е. А. Никольский. – М. : Русский путь, 2007. – 288 с.
  13. Олесич Н. Господин студент. Императорского Санкт-Петербургского университета / Н. Олесич. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. – 208 с.
  14. Очерки по истории Ленинградского университета. Т I. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1962. – 200 с.
  15. Шилов А. А. К документальной истории петиции 9 января 1905 г. / А. А. Шилов // Красная летопись. – 1925. – № 2. – С. 19-36.